O‘QITUVCHINING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGI VA PEDAGOGIK NIZOLI VAZIYATLARNI BOSHQARISH USULLARI

Xaitova Yulduz Saitovna
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Turon universiteti
"Pedagogika va psixologiya "kafedrasi dotsenti
Hasanova Zarifa Kenja qizi
Turon universiteti
"Pedagogika nazariyasi va tarixi"mutaxassisligi
2- kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda o‘qituvchining kommunikativ kompetentligini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari hamda ta’lim jarayonida yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarni samarali boshqarish usullari yoritiladi. Shuningdek, pedagogik muloqot madaniyati, tinglash va fikrni to‘g‘ri ifodalash ko‘nikmalari, empatiya, murosaga kelish va nizolarni konstruktiv hal etishning ahamiyati tahlil qilinadi. O‘qituvchining kasbiy mahorati, hissiy barqarorligi va kommunikativ qobiliyatlari sog‘lom ta’lim muhitini yaratish, o‘quvchilar bilan o‘zaro ishonchni mustahkamlash hamda ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillari sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, pedagogik muloqot, nizoli vaziyat, konflikt, murosaga kelish, empatiya.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘qituvchining kasbiy faoliyati faqat bilim berish va o‘quvchilarning bilimini baholash bilan cheklanib qolmaydi. Zamonaviy pedagogdan o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o‘rnatish, turli fikr va qarashlarni tushunish, yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni oqilona hal etish ham talab qilinadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘qituvchining kommunikativ kompetentligi uning kasbiy mahoratini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Kommunikativ kompetentlik — bu shaxsning boshqa insonlar bilan samarali muloqot qilish, fikrini aniq ifodalash, suhbatdoshni tinglash, uning hissiy holatini tushunish va o‘zaro munosabatlarni to‘g‘ri tashkil etish qobiliyatidir. Pedagogik faoliyatda ushbu kompetentlik o‘qituvchiga sinfda sog‘lom psixologik muhit yaratish, o‘quvchilar faolligini oshirish va nizolarning oldini olish imkonini beradi[2].

Masalan, dars davomida bir o‘quvchi topshiriqni bajarmasdan, boshqa o‘quvchilarga xalaqit berayotgan bo‘lsa, o‘qituvchi uni butun sinf oldida keskin tanqid qilish o‘rniga, vaziyatning sababini aniqlashi va individual suhbat orqali muammoni hal qilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv o‘quvchining shaxsiyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ta’minlaydi.

O‘qituvchining kommunikativ kompetentligi bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Birinchi navbatda, nutqiy kompetentlik muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘z fikrini ravon, tushunarli, mantiqiy va adabiy til me’yorlariga muvofiq ifodalashi kerak. Chunki pedagogning nutqi o‘quvchilar uchun nafaqat axborot manbai, balki nutqiy madaniyat namunasi hamdir.

Ikkinchi tarkibiy qism — tinglash madaniyatidir. Samarali muloqot faqat gapirishdan iborat emas. O‘qituvchi o‘quvchining fikrini bo‘lmasdan tinglashi, uning savollariga e’tibor qaratishi va bildirilgan fikrga munosib munosabat bildirishi lozim. Masalan, o‘quvchi dars mavzusini tushunmaganini aytganda, unga e’tiborsizlik bilan munosabatda bo‘lish o‘rniga, mavzuni boshqa misollar yordamida qayta tushuntirish pedagogik jihatdan to‘g‘ri yondashuvdir.

Uchinchi tarkibiy qism empatiya, ya’ni boshqa insonning hissiy holatini tushunish qobiliyatidir. O‘qituvchi o‘quvchining xatti-harakatini baholashda uning oilaviy sharoiti, yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari va ruhiy holatini ham hisobga olishi zarur.

Shuningdek, o‘z hissiyotlarini boshqarish, sabr-toqat, xushmuomalalik, bag‘rikenglik va pedagogik odob ham kommunikativ kompetentlikning muhim ko‘rsatkichlaridir.

Pedagogik nizolar ta’lim jarayonida ishtirok etuvchi tomonlarning manfaatlari, ehtiyojlari, qarashlari yoki talablarining o‘zaro mos kelmasligi natijasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklardir. Bunday nizolar o‘qituvchi va o‘quvchi, o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, o‘qituvchi va ota-onalar hamda pedagogik jamoa a’zolari o‘rtasida kuzatilishi mumkin.

Pedagogik nizolarning asosiy sabablariga quyidagilar kiradi:

o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi tushunmovchiliklar;

baholash jarayonida adolatsizlik mavjudligi haqidagi fikrlar;

o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olmaslik;

o‘zaro hurmat va muloqot madaniyatining yetishmasligi;

ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi talablarning mos kelmasligi;

sinfdagi raqobat, hasad va guruhlararo kelishmovchiliklar[1].

Masalan, o‘quvchi nazorat ishidan past baho olgach, o‘qituvchiga nisbatan norozilik bildirishi mumkin. Agar pedagog o‘quvchining e’tirozini tinglamasdan, uni darhol intizomsizlikda ayblasa, oddiy kelishmovchilik jiddiy nizoga aylanishi ehtimoli mavjud. Aksincha, o‘qituvchi baholash mezonlarini tushuntirib, o‘quvchining xatosini aniq ko‘rsatsa, muammoni tinch yo‘l bilan bartaraf etish mumkin.

Pedagogik nizoli vaziyatlarni boshqarish usullari

Pedagogik nizolarni boshqarishda eng muhim vazifa muammoni kuchaytirish emas, balki uning sabablarini aniqlash va barcha tomonlar uchun maqbul yechim topishdan iborat. Bunda bir nechta samarali usullardan foydalanish mumkin.

Birinchi usul — muzokara olib borish. Ushbu usul nizolashayotgan tomonlarning fikrlarini tinglash va umumiy kelishuvga erishishga asoslanadi. Masalan, ikki o‘quvchi guruh topshirig‘ini bajarishda vazifalarni taqsimlash yuzasidan kelisha olmasa, o‘qituvchi ularning har biriga o‘z taklifini bildirish imkoniyatini beradi va vazifalarni qobiliyatlariga mos ravishda taqsimlashga yordam beradi.

Ikkinchi usul — murosaga kelish. Bu yondashuvda tomonlar o‘z talablarining ayrim qismlaridan voz kechib, umumiy yechimga erishadilar. Masalan, o‘quvchilar tadbir mavzusini tanlashda turli fikrlarni bildirsa, o‘qituvchi ikkala taklifni birlashtirgan holda umumiy mavzu ishlab chiqishni taklif qilishi mumkin.

Uchinchi usul — hamkorlik usuli. Bunda nizoning barcha ishtirokchilari muammoni birgalikda hal qilishga jalb etiladi. Masalan, sinfda o‘quvchilar o‘rtasida doimiy kelishmovchilik kuzatilsa, pedagog jamoaviy suhbat, guruhiy topshiriqlar va hamkorlikka asoslangan mashg‘ulotlarni tashkil etishi mumkin.

To‘rtinchi usul — profilaktik yondashuv. Ushbu usul nizolar yuzaga kelishidan oldin ularning oldini olishga qaratilgan. Buning uchun o‘qituvchi sinfda aniq xulq-atvor qoidalarini belgilashi, o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, mas’uliyat va bag‘rikenglik fazilatlarini shakllantirishi lozim.

Beshinchi usul — individual suhbat. Ayrim nizolarni umumiy muhokama qilishdan ko‘ra, ishtirokchilar bilan alohida suhbatlashish samaraliroq hisoblanadi. Chunki individual muloqot davomida o‘quvchi o‘z fikrini erkinroq ifodalashi va muammoning asl sababini tushuntirishi mumkin.

O‘qituvchining kommunikativ kompetentligini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo‘lib, u muntazam o‘z ustida ishlash, tajriba almashish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishni talab qiladi. Bunda rolli o‘yinlar, pedagogik vaziyatlar tahlili, munozaralar, psixologik treninglar va refleksiv mashg‘ulotlardan foydalanish yaxshi natija beradi[3].

Masalan, pedagogik trening davomida o‘qituvchilarga ota-onaning farzandi olgan bahodan noroziligi bilan bog‘liq vaziyat taklif qilinadi. Ishtirokchilar ushbu vaziyatni turli rollarda ijro etib, muammoni qanday hal qilish mumkinligini muhokama qiladilar. Natijada pedagoglar o‘z hissiyotlarini boshqarish, dalillarga asoslangan fikr bildirish va suhbatdosh bilan konstruktiv muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Bundan tashqari, o‘qituvchi o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilishi, yo‘l qo‘ygan kommunikativ xatolarini aniqlashi va ularni bartaraf etishga intilishi zarur. Ayniqsa, raqamli ta’lim sharoitida yozma muloqot madaniyati, onlayn munozaralarni boshqarish va virtual muhitda pedagogik etika qoidalariga rioya qilish ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchining kommunikativ kompetentligi pedagogik jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy kasbiy sifatlardan biridir. Samarali muloqot o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi, ta’lim muhitida sog‘lom psixologik munosabatlarni shakllantiradi hamda nizolarning oldini olishga xizmat qiladi. Pedagogik nizolarni boshqarishda tinglash, empatiya, muzokara, murosaga kelish va hamkorlik usullaridan foydalanish muhimdir. Eng muhimi, o‘qituvchi har qanday kelishmovchilikka jazolash vositasi sifatida emas, balki tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyat sifatida qarashi kerak. Zero, nizolarni oqilona boshqara oladigan, muloqot madaniyati yuksak pedagog ta’lim jarayonida nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilar uchun ijobiy munosabat namunasi ham bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2020. – 304 b. – 57–60-betlar.

2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O. va boshq. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 528 b. – 350–365-betlar.

3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011. – 420 b. – 95–110-betlar.